

Сутнісні засади соціал-демократії в політичних поглядах В. Левинського

Лариса Кобута,
асистент кафедри політології
Інституту історії та політології
Прикарпатського національного університету
ім. В. Стефаника

Стаття присвячена висвітленню концептуальних підходів Володимира Левинського на сутнісні засади соціал-демократичної ідеї, розкриває розуміння ним специфіки соціал-демократії та перспектив її реалізації в українському суспільстві на початку ХХ століття.

Одним із актуальних завдань сучасної вітчизняної науки є об'єктивна ретроспектива українського суспільно-політичного руху як фактора національно-політичного та державного поступу нашого народу. Важливою складовою цього руху є ідейно-політичні концепції вчених, політичних та громадських діячів, творча спадщина яких не тільки збагатила, але й в значній мірі визначила розвиток української суспільно-політичної думки.

Пильну увагу сучасних дослідників привертає, зокрема, постать Володимира Левинського (1880 – 1953 рр.), активного учасника суспільно-політичного руху першої половини ХХ століття, одного з провідних лідерів, ідеологів і теоретиків Української соціал-демократичної партії Галичини і Буковини (УСДП), публіциста й науковця, значний творчий доробок якого був присвячений розвитку соціалістичної теорії з врахуванням національної специфіки. В радянський період ім'я цього діяча перебувало під ідеологічною забороною, тому об'єктивна оцінка ідейних поглядів В. Левинського на проблеми соціального визволення українського народу практично не знайшла відображення у розвідках вітчизняних науковців.

Мета цієї публікації – розкрити специфіку теоретичних підходів В. Левинського до базових засад соціал-демократії. Джерельною основою статті стали праці В. Левинського „Що таке соціалізм” (1907 р.), „Селянство і соціалдемократія” (1910 р.), „Хто такі українські націонал-

демократи?” (1911 р.), які свого часу відіграли значну роль у популяризації соціал-демократичних ідей на українських землях, мали вплив на становлення української соціал-демократії в Східній Галичині.

Формування основних ідейних принципів соціал-демократичної доктрини припало на кінець XIX – першу половину XX століття – період надзвичайно динамічний і драматичний в історії європейської і світової цивілізації. Головним стимулом утвердження та інституціалізації соціал-демократії стало зростання у той час ролі та впливу робітничого руху в індустріально розвинутих країнах Європи [2, с. 305]. Якщо спочатку соціал-демократія поділяла найважливіші орієнтації марксизму на ліквідацію капіталізму та докорінну перебудову суспільства на принципах усуспільнення засобів виробництва, диктатури пролетаріату, загальної рівності, то поступово її представники прийшли до усвідомлення ефективності суспільних трансформацій еволюційним шляхом, визнання суспільно-політичних інститутів держави та використання парламентських механізмів впливу [5, с. 220].

Важливим фактором процесу дистанціювання провідників європейського робітничого руху від радикальних гасел марксистської ідеології була поява „ревізійністської” та „реформістської” течій, пов’язаних з діяльністю представників німецької та австрійської соціал-демократії Е. Бернштейна, К. Каутського, О. Бауера, К. Реннера. Вони виступали лідерами та ідеологами найбільш потужних та впливових на той час європейських соціал-демократичних організацій – Соціал-демократичної партії Німеччини та Соціал-демократичної робітничої партії Австрії (СДРПА). Ефективне використання цими партіями можливостей парламентаризму та конституційно-демократичних засад суспільного життя для захисту своїх програмово-ідеологічних постулатів на початку XX століття стали одним із чинників зміцнення демократичного (реформістського) напрямку соціал-демократії. Зокрема, СДРПА 1901 року першою на рівні партійної програми переглянула деякі важливі принципи марксизму, продемонструвавши таким чином готовність домагатися досягнення соціалізму за допомогою парламентських, демократичних методів [12, с. 24 - 25]. В цьому полягала визначальна різниця між австрійською соціал-демократією і російськими соціал-демократичними організаціями, які залишалися на позиціях радикального („ортодоксального”) марксизму.

Як і австрійська соціал-демократія, УСДП, що була складовою частиною СДРПА, визнавала революційну за суттю основну мету робітничого руху – запровадження соціалізму, але відмовлялася від найрадикальніших, насильницьких засобів її досягнення. Частина представників УСДП сповідувала основні ідейні настанови австрійських соціал-демократів, часто йдучи у фарватері їх політики та ідейно-теоретичних підходів [3, с. 51 - 52]. Ідеї поступової соціалізації засобів

виробництва, здобуття влади парламентським шляхом, збереження та використання чинних державних інститутів як інструментів суспільної трансформації свідчили про значний вплив австрійської соціал-демократії на галицьких українських соціалістів.

Ці підходи соціалістичної ідеології були засвоєні і творчо опрацьовані В. Левинським – з врахуванням специфіки становища українського народу. У розпал боротьби західноукраїнського суспільства за запровадження загального виборчого права у 1905 році В. Левинський під егідою УСДП опублікував агітаційну брошуру „Про загальне виборче право” [8], в якій висловлював відверту прихильність до загальнодемократичних принципів політичної боротьби. Він обґрунтовував позитивне значення демократичних форм волевиявлення внаслідок запровадження загального виборчого права до законодавчих та представницьких органів держави різних рівнів, розглядав можливі перспективи приходу до політичної влади представників трудових мас і, відповідно, використання ними законодавчих механізмів державної влади для забезпечення суспільних перетворень.

В своїх працях В. Левинський прагнув чітко окреслити протиріччя тогочасного буржуазного суспільства та дати основні характеристики соціалізму як суспільного устрою. Він обґрунтовував умови поширення соціалістичних ідей на українські землі, необхідність революційної боротьби трудових мас за соціальне визволення. Його прості схеми викладу марксистського обрису нового справедливого ладу були швидше прийомом популяризації соціалістичних ідей для малоосвічених верств українського населення, ніж ґрунтовним аналізом базових основ соціалізму. Але цей виклад не був доктринальним, схоластичним переказом постулатів марксистського вчення, а творчою прив'язкою основних принципів соціалізму до проблем і перспектив українського суспільства.

Відзначаючи об'єктивність природи соціалізму, В. Левинський писав: „Соціалізм – то ніяка затаскана наука, його не винайшов ані не відкрив сей або той чоловік, котрому захотілося реформувати світ. Соціалізм – то загальний вираз дійсних громадських відносин, всюди, в усіх країнах, де тільки є бідність, нужда, визиск і неволя працюючих мас” [10, с. 4].

Пояснюючи глибинний зміст соціальних відносин буржуазного суспільства, що зумовлювали антагонізм інтересів різних верств і класів, В. Левинський зосереджував увагу на головній причині цього протистояння, якою вважав приватну власність на засоби виробництва. „Прокляттям є... теперішній капіталістичний лад для робочого люду”, відзначав В. Левинський. Він наголошував, що корінь цього прокляття криється у способі та принципах приватного володіння основними засобами „витворювання продукції” незначною „купкою людей панів-капіталістів”, які шляхом визиску найманої робочої сили забезпечували

собі багатство і панування [11, с. 20 - 21].

Як антитезу буржуазному ладу він подавав бачення соціалістичного устрою, „де не буде праці одних на других, але всіх для спільного добра і щастя, де свобідний розвиток кожної людини буде умовою свобідного розвитку всіх” [11, с. 25]. Його настання В. Левинський пов’язував з результатами організованої політичної боротьби трудових мас, що зумовлювалася логікою внутрішнього розвитку самого капіталізму. Концентрація капіталу посилювала економічний і політичний вплив буржуазії, звужуючи її кількісний склад, і, навпаки, зумовлювала зростання пролетаризованої маси. Взаємини між ними, на переконання В. Левинського, неминуче вели до загострення класового протистояння та ідеологічної боротьби, адже „в міру зросту і розвитку капіталістичної продукції і акумуляції капіталу росте теж сила обох цих (робітників і капіталістів – **Л. К.**) антагоністичних клас” [7, с. 13 - 14]. Наголошуючи, що таке протистояння як „об’єктивна історична тенденція капіталізму, яка проявляється в кожній країні капіталістичної цивілізації як історична конечність” мало закономірну основу, В. Левинський доходив висновку, що в „в лоні капіталізму живе його грабар” [7, с. 14].

Базовою умовою становлення соціалістичного ладу В. Левинський вважав усупільнення власності на основні засоби виробництва, що, на його думку, дозволило б не тільки ліквідувати майнову і соціальну нерівність, але й забезпечити умови продуктивної праці: „Весь маєток має належати до одного і до всіх. Як се буде, тоді і праця буде приязна, бо кожний буде знати, що вона йде на користь його спільного добра” [11, с. 39]. Розглядаючи способи усупільнення приватної власності на засоби виробництва, В. Левинський не вважав експропріацію або ж інші радикальні дії обов’язковими методами. „Вивласнення”, на його думку, могло відбутися як на компенсаційній, так і на безоплатній основі і в значній мірі залежало „єдино від поведення самих фабрикантів і дідичів”, тобто від позиції лояльності чи протидії колишніх власників засобів виробництва до нової політичної влади [9, с. 73].

Приділяючи увагу питанню суспільної власності, В. Левинський обмежувався загальним означенням цього поняття, не вдаючись до характеристики конкретних форм цієї власності, але й не асоціюючи її винятково з власністю державною. Суспільна власність на засоби виробництва і колективні форми господарювання він розглядав і як мету, і як спосіб запровадження соціалістичних відносин: „Колективізм, себто передача засобів продукції і праці, землі, фабрик, копалень і средств комунікації та транспорту, на власність всього суспільства, – се один із засадничих постулятів соціалістичної доктрини, се остаточна ціль пролетаріату” [9, с. 72].

Позиції В. Левинського явно перегукувалися з підходами лідерів австромарксизму О. Бауера і К. Каутського. Перший у праці „Шлях до

соціалізму” теж наголошував, що „експропріація експропріаторів являється першою умовою соціалістичного ладу”, хоч і вважав, що вона не повинна проводитися в формі насильницької конфіскації капіталістичної та земельної власності, бо це „могло загрожувати практичним винищенням засобів продукції” і неминуче відбилося б на матеріальному та соціальному становищі народних мас [1, с. 41 - 42]. Тому робився висновок про доцільність використання податкових форм як найоптимальнішого способу вирішення питання усупільнення, із зведенням до мінімуму адміністративних чи примусових методів.

Підхід до дилеми „конфіскація чи викуп?” К. Каутського теж не давав однозначної відповіді, та все ж німецький соціал-демократ більше схилився до варіанту відшкодування [4, с. 96]. На його переконання, „серед великих перемін, які викликає соціальна революція, експропріація засобів продукції відносно проста справа” і основні труднощі, що чекають пролетарський режим, „лежать не в області власності, лиш в області продукції” [4, с. 100], тобто в системі соціалістичного виробництва та господарювання після завоювання пролетарськими масами політичної влади.

Отже, щодо перспектив становлення соціально-економічних підвалин соціалістичного суспільства погляди В. Левинського співвідносилися з підходами представників поміркованого марксизму. На тоді це був свідомий вибір європейського соціал-демократичного світогляду, хоча той же О. Бауер, наприклад, свою реформаційну концепцію соціалізації основних засобів виробництва почав детально розробляти тільки після подій 1917 року в Росії, тобто після більшовицької практики радикальної експропріації експропріаторів [12, с. 92 - 93].

Враховуючи специфіку стратифікації тодішнього галицького українського суспільства, В. Левинський зосереджував увагу і на проблемах вирішення українською соціал-демократією аграрного питання. На початку XX століття у Східній Галичині понад три четверті населення жило за рахунок сільського господарства. І В. Левинський усвідомлював, що аграрне питання є надзвичайно важливим і актуальним. Він підкреслював, що спектр можливого вибору між поступовим реформуванням аграрних відносин в умовах капіталістичного виробництва (еволюційним шляхом) та докорінними змінами форми власності на землю і характеру організації праці та виробничого процесу в сільському господарстві (революцією) досить широкий, а тому необхідно знайти правильну відповідь. В. Левинський виокремлював основні доміанти, які, на його думку, мали бути спільними (базовими) для соціалістів різних країн: захист класових інтересів безземельних та малоземельних селян, боротьба за розширення громадського землеволодіння як перехідної форми до колективізму, необхідність врахування своєрідності аграрних і суспільних відносин в кожній країні

і, відповідно, застосування оптимальних для цієї країни методів вирішення проблеми [9, с. 42 - 43].

Акцент В. Левинського на спролетаризовану верству сільського населення – потенційну для соціал-демократії електоральну частину українського селянства, обумовлювався, до певної міри, вузькопартійним підходом, оскільки ідеї широкого усуспільнення землі в Україні, особливо в Галичині, популярними не були. Але позиція В. Левинського, з точки зору здійсненого ним певного теоретичного обґрунтування політики УСДП, не була позбавлена логіки. Адже соціальна диференціація українського суспільства і поява безземельного сільського пролетаря відображали об'єктивні тенденції суспільно-економічного розвитку, отже, й партійні програми українських соціалістичних партій мали „виставляти такі домагання, які змагають до поліпшення долі сього пролетаряту” [9, с. 30].

Проникнення в українське село соціалістичних ідей, в тому числі й гасел класової боротьби, повинні були знайти у селян належний відгомін і розуміння, адже „дрібний галицький хлоп (селянин – **Л. К.**) по своєму положенню пів-пролетар, зглядно будучий пролетар” [9, с. 24]. Отже, В. Левинський вбачав у верстві безземельних та малоземельних селян ту соціальну групу, чий економічний інтерес відрізнявся від інтересу заможного селянства, а класовий інтерес перегукувався з інтересом міського пролетаря. Тому чисельність і соціальні запити цієї частини селянства, внаслідок поглиблення протиріч капіталістичного розвитку, повинні були невпинно зростати, а разом з ними зростала б і політична активність цих людей. Тож завдання української соціал-демократії полягало в проведенні послідовної роботи на селі з метою формування власного електорального поля.

У проблемі вибору між колективною і приватною власністю на землю В. Левинський, на підставі соціально-економічного аналізу розвитку буржуазного виробництва, намагався обґрунтувати доцільність колективних форм власності й господарювання. Він не ставив категорично питання про націоналізацію селянської землі, заявляючи, що „було б смішним, якби про се хотіла соціалдемократія хоч би думати”, але вважав, що завдання соціал-демократії „лежить в тому, щоби показати дрібному селянинови всі користи спільної власности і спільного, товариського землеволодіння” [9, с. 74].

Основний аргумент В. Левинського: дрібнотоварне селянське господарство не зможе конкурувати з великим приватним аграрним господарством. Тому вихід вбачається в переході до колективних форм господарювання – „дрібноселянських кооперативів і кооперативних союзів”, котрі за правильної організації праці та застосування передової агротехніки, пропорційного підходу щодо отримання і розподілу доходів „привчать і приготують” селянина до „будучої соціалістичної господарки”

[9, с. 75].

Соціалізація землі могла бути реалізована в результаті закономірного розвитку капіталістичних відносин на селі та формування відповідних економічних передумов, які неможливо прискорити політичними методами. В. Левинський підкреслював це, звертаючи увагу на політичну складову пропонованих методів розв'язання аграрного питання найбільш радикальними представниками російських соціалістичних партій есерів і більшовиків. Він чітко заявляв, що „перескочити” за тих умов аграрного розвитку Росії з „сучасного громадського ладу в соціалістичний” було неможливо і утопічно, і наголошував, що „історія не знає скаків” і об'єктивною передумовою для соціалістичного устрою повинен стати „розвиток капіталізму до найвищих щаблів” [9, с. 54 - 55].

Соціалістичні перетворення безпосередньо могли „наступити тільки при диктатурі пролетаріату, коли він (пролетаріат – **Л. К.**) захопить в свої руки політичну владу”, і тоді усупільнення засобів виробництва та праці ставало „першим ділом пролетаріату” [9, с. 72].

У цьому випадку термін „диктатура пролетаріату” В. Левинський вжив не як означення форми пролетарської держави, що за допомогою революційного насильства утворює владу революційного робітничого класу (як вона трактувалося російськими більшовиками), а як безпосередній прихід до політичної влади пролетаріату, тобто як початок здійснення соціалістичних перетворень. Взагалі у довоєнний (до 1914 року) період у його працях марксистське положення про диктатуру пролетаріату не розглядалося, що можна пояснити тією ж орієнтацією на соціал-демократичні (реформістські) підходи соціалістичної теорії представників австромарксистського напрямку. Так, О. Бауер зазначав, що „передумовою соціальної революції є здобуття пролетаріатом політичної влади... революційними засобами. Але після здобуття політичної влади перед пролетаріатом постає зовсім нове завдання, яке не можна вже виконати тими засобами, які є підходами до політичної революції” [1, с. 8].

Оскільки на початку ХХ століття австрійські соціал-демократи вважали політичну революцію необхідною умовою проведення революції соціальної (це досить виразно обгрунтував К. Каутський [4, с. 8 - 11]), то В. Левинський розглядав різні форми і засоби пролетарської боротьби: страйки, бойкоти та революцію, не надаючи пріоритету тільки політичним методам. Він підкреслював, що „робочий люд мусить докладати усіх сил, щоби політичну і економічну боротьбу вести рівночасно”, в першу чергу акцентуючи увагу на необхідності самоорганізації трудівників, створенні відповідних організаційних структур: „Робітники і мужики... мусять освідомитися... повинні організуватися в спілки й товариства” [11, с. 33]. Важливою формою політичної діяльності соціалістів вважав боротьбу за представницькі мандати в державних і самоврядних органах,

„щоби при виборах до думи, сойму, рад повітових, громадських – вибирати не панів, а своїх розумних людей” [11, с. 35].

Взагалі у поглядах В. Левинського, незважаючи на застосування ним принципів марксистської методології у поясненні складних процесів суспільного життя, проглядалася схильність до сприйняття демократичних форм розв’язання гострих суспільних проблем. Він наголошував на важливості розвитку демократії, її основних критеріїв і цінностей. Питання соціального визволення народу в цілому тісно пов’язувалося з необхідністю утвердження демократичних принципів як на рівні політичної свідомості, так і на рівні практичної роботи соціал-демократів. З цієї нагоди він відзначав: „Коли ходять о інтереси української демократії, то скажемо, що інтереси українського пролетаріату і селянства нині в багатьох сходяться, тому що сучасна українська демократія далеко не виборола собі тих прав, які здобули собі демократії інших народів, от хоч би польська, чеська” [9, с. 8].

Потребу демократичних перетворень на користь загальноукраїнської справи В. Левинський декларував як пріоритетну, що мала б стояти над суто партійним, ідеологічним підходом. Спільними інтересами різних верств він визначав „інтереси перш усього політичної природи, такі політичні домагання, в яких здобуттю заінтересована вся українська демократія, весь український народ... що мають на меті забезпечити політичну рівноправність українців у державі і краю, домагане заведення загального голосування до сойму, рад повітових і громад, домагане національної автономії українського народу” [9, с. 8].

Загальнодемократичний підхід В. Левинського повинен був ілюструвати готовність соціал-демократів до політичного компромісу у тих випадках, коли інтереси розвитку демократії в цілому сприяли національному поступу українців. Це він наголошував, зокрема, у статті „Ера демократичного парламенту в житті галицько-українського суспільства”, опублікованій в теоретичному журналі партії „Наш голос” [6].

Однак реалізація такого підходу соціал-демократів з іншими українськими політичними силами Східної Галичини, особливо у взаєминах з націонал-демократами, була швидше декларацією про наміри, ніж практичною політикою. Про це свідчили критика В. Левинським діяльності українських націонал-демократів, його звинувачення на адресу „міщанських” партій за їх загравання та „лакейство” перед австрійськими державними й адміністративними органами, за войовничу протидію українським соціалістам, висловлені в брошурі „Хто такі українські націонал-демократи?” [10, с. 6 - 7]. Ця суперечність між загальнотеоретичними підходами та лінією практичної роботи В. Левинського була відображенням складності взаємин в українському політичному середовищі.

Отже, науково-теоретичні погляди В. Левинського на засади української соціал-демократії переважно відповідали тим ідеологічним принципам, які на рубежі XIX – XX століть знайшли достатнє обґрунтування у працях представників західноєвропейської соціал-демократичної думки.

В. Левинський в цілому поділяв ідейні концепції соціал-реформізму і парламентаризму, хоча вважав, що перетворення суспільства на соціалістичних засадах можливе як шляхом реформ, легальних форм політичної діяльності, так і шляхом революційних заходів. Революцію він розглядав як спосіб отримання трудовими масами політичної влади, але ідеї диктатури пролетаріату і масового революційного насильства були для нього неприйнятні. Важливим для успіху соціалістичних перетворень в українському суспільстві вважав необхідність вирішення аграрного питання, розглядав українське селянство як природного союзника робітника і потенційного симпатика ідей соціальної рівності і справедливості.

Література:

1. **Бауер О.** Шлях до соціалізму. – Берлін, Київ, 1920.
2. **Гаджиев К. С.** Политическая наука. 2-е изд. – М., 1995.
3. **Жерноклеєв О. С.** Українська соціал-демократія в Галичині. Нарис історії (1899 - 1918). Вид. 2-ге, доп. – К., 2000.
4. **Каутський К.** Соціальна революція: Перекл. з 3-го нім. вид. – Берлін, Київ, 1920.
5. **Кирилюк Ф. М.** Політологія Нової доби: Посібник. – К., 2003.
6. **Левинський В.** Ера демократичного парламенту в житті галицько-українського суспільства // Наш голос. – 1911. - №9 - 10 – С. 397 - 417.
7. **Левинський В.** Капіталізм і імперіялізм. – Відень, 1920.
8. **Левинський В.** Про загальне виборче право. – Львів, 1905.
9. **Левинський В.** Селянство і соціалдемократія. – Львів, 1910.
10. **Левинський В.** Хто такі українські націонал-демократи? – Львів, 1911.
11. **Левинський В.** Що таке соціалізм. – П-г, 1917.
12. **Швейцер В. Я.** Социал-демократия Австрии. Критика политических концепций и программ. – М., 1987.